

DREPTUL VIU: ÎNTRE ENTROPIE ȘI NEGENTROPIE

Jud. dr. Ioan ILIEȘ NEAMȚ

Urmând exemplul mai cunoscutului său coleg Stephen Hawking, care începând cu cartea „O scurtă istorie a timpului” a devenit un veritabil pionier al popularizării fizicii în rândul oamenilor obișnuiți, prin seria de documentare „Misterele Universului”, realizată pentru postul britanic de televiziune BBC, profesorul Brian Cox a reușit extraordinara performanță de a explica legile care guvernează universul într-o manieră nu doar ușor accesibilă, dar și foarte captivantă. În unul dintre aceste documentare, „The Arrow of Time”(sintagmă folosită pentru prima dată de un alt britanic, Arthur S. Eddington, în 1927

pentru a descrie natura unidirecțională a timpului), profesorul Cox prezintă imaginea sfârșitului a tot ceea ce există: „povestea universului va ajunge în cele din urmă la final. Pentru prima dată în existența sa, universul va deveni permanent și neschimbător. Entropia nu va mai crește, întrucât cosmosul nu va putea deveni mai dezordonat. Nimic nu se va mai întâmpla și așa va rămâne pentru totdeauna [...] universul va rămâne vast, rece și dezolant pentru vecie”.

Chiar dacă imaginea sumbră a nimicului implacabil, în care universul va deveni o simplă mare rece de protoni, este o realitate extrem de îndepărtată (unde va fi în jur de 10^{100} ani sau un an googol), aceasta rămâne una actuală prin ideea pe care o sugerează: nu orice schimbare la nivelul unui sistem conduce la întărirea și consolidarea sa, ci, din contră, unele schimbări sunt doar forme anticipative ale sfârșitului.

Nimicul absolut și infinit originează în creșterea entropiei. Entropia, termen utilizat cu un sens similar nu doar în fizică, ci și în alte domenii, precum tehnologia informației, filozofie și științe sociale, este măsura care indică gradul de organizare și structurare a unui sistem. Cu cât nivelul entropiei este mai scăzut, cu atât un sistem este mai organizat și coerent și, viceversa, cu cât nivelul entropiei este mai ridicat, cu atât sistemul devine mai haotic, până la punctul în care legătura dintre elementele sale componente cedează complet și se prăbușește în inexistență. Expresia în negativ a entropiei este negentropia, care indică cât de departe este un sistem de starea de haos complet. Prin urmare, când distanța față de dezordinea absolută este mică, negentropia este mică, iar când un sistem este organizat, negentropia crește.

Cea de a doua lege a termodinamicii arată că potențarea entropică este inerentă, sistemele tinzând invariabil spre decădere și haos, ceea ce înseamnă că sfârșitul nu este o problemă de „dacă”, ci de „când”. Negentropia

A fi viu presupune, așadar, un grad ridicat de organizare.

Viața nu este o structură osificată, ci, la rândul său, este supusă schimbării, prin mecanismul evoluției.

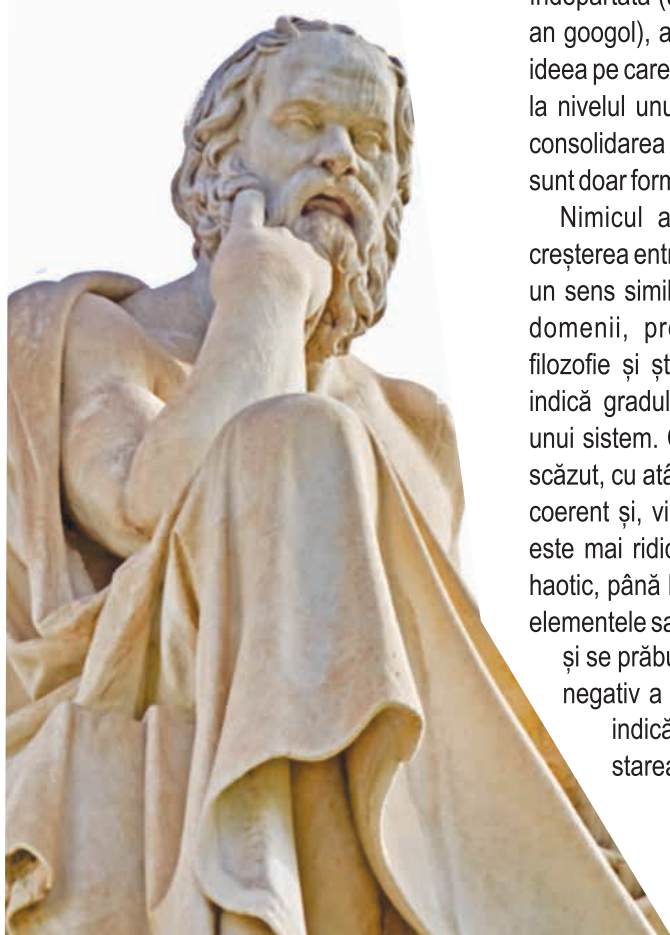
este, prin urmare, o stare intermediară a sistemelor, entropia absolută fiind destinația finală. Pertinența acestei afirmații se reflectă la

toate nivelurile realității, de la bunurile care se distrug în timp, chiar neutilizate fiind, și până la inevitabila întoarcere a omului în îmbrățișarea țărânei.

Totuși, trebuie spus că, la o scară mai redusă a timpului, entropia are dușmanii săi, care luptă cu haosul din care ea se hrănește, în încercarea de a restabili și a menține ordinea, măcar pentru perioade scurte de timp și chiar dacă, în final, războiul va fi pierdut. Rămânând în sfera fizicii, gravitatea, spre exemplu, reduce entropia și încearcă să impună ordinea în univers, facilitând, printre altele, formarea corpurilor cerești în norii de praf cosmic, iar forța nucleară tare menține integritatea nucleelor atomice, legând protonii de neutroni. Un alt inamic al entropiei pare a fi chiar viața. Deși definirea a ceea ce este viu constituie obiectul unei consistente controversă, este uniform acceptat că organismele vii sunt structuri care presupun molecule auto-organizate în tipare complexe. Prin auto-organizare și consum de energie, tot ceea ce este viu se opune (temporar) entropiei și căderii în dezordine.

A fi viu presupune, așadar, un grad ridicat de organizare. Viața nu este însă o structură osificată, ci aceasta, la rândul său, este supusă schimbării prin mecanismul evoluției.

Totuși, evoluția nu determină, de regulă, creșterea nivelului de entropie la nivelul sistemului vieții, ci, din contră, corectează tendințele acesteia de potențare, prin selectarea constantă a celor mai puternice variante, astfel încât organismele vii să nu devină, nu doar mai complexe, ci și mai structurate și reziliente (de unde s-ar putea deduce chiar că, la scara timpului probabil și la nivel de micro-sistem, (continuare în pag. 11)

viața este un răspuns antinomic la entropie. Din această perspectivă, un organism „mai viu” ar însemna nu doar un organism mai complicat și adaptabil, ci și unul mai coerent, organizat și rezistent și, prin urmare, cu un nivel mai ridicat de negentropie și mai scăzut de entropie.

Atunci când, în facultate, am intrat pentru prima dată în contact cu sintagma de „drept viu”, alăturarea adjectivului „viu” la substantivul „drept” a apărut ca fiind cel puțin surprinzătoare și, întrucâtva, a rămas la fel până astăzi, iar asta pentru că sugera ideea conform căreia a fi „viu” și, implicit, viața, ar putea să nu mai fie un atribut exclusiv al organismelor, ci și al creațiilor umane, așa cum este dreptul. Este adevărat însă că până și conceptul în sine de „drept viu” este unul cu un conținut fluid, vizând de la regulile și practicile informale care guvernează relațiile sociale și, care, adesea, devin mai importante decât dreptul formal, așa cum s-a afirmat de către teoreticianul său, Eugen Ehrlich, până la ideea de interpretare evolutivă și teleologică a normelor, în consonanță cu evoluțiile sociale, cum pare a rezulta din jurisprudență, în special jurisprudența CEDO și cea constituțională. Pornind însă de la cele anterior arătate, „dreptul viu” poate fi văzut și în relație cu entropia sau negentropia. În această optică, dreptul este cu atât mai „viu” cu cât este în sine mai ordonat și contribuie la consolidarea ordinii în general și este „mai puțin viu” atunci când, acutizând entropia, crește nivelul de dezordine.

Structura internă a dreptului este reprezentată de o alcătuire complexă de norme și instituții, toate conectate prin reguli de sistem, formând împreună sistemul dreptului. La acest nivel, „dezorganizarea” și, odată cu ea, creșterea entropiei, are multiple surse: lipsa coerenței structurale, determinată de insuficiența coordonare a principiilor care îl organizează sau necorelarea normelor concrete cu principiile directe; neclaritatea normelor ori inconsistența acestora reflectată în reglementarea concurentă și diferită a aceluiași conduite; lipsa unei viziuni unitare asupra direcției de dezvoltare, valorilor urmărite sau a paradigmatelor structurante și, în fine, relativizarea regulilor de bază care definesc trăsăturile generale ale sistemului ori multiplicarea excepțiilor. În contrapondere, dreptul devine „mai viu” de fiecare dată când, prin transformările pe care le suferă, ajunge mai coerent, mai clar, mai structurat și mai logic, iar regulile sale de bază se consolidează și numărul sau relevanța excepțiilor se diminuează. Așa fiind, pentru asigurarea perenității dreptului și prevenirea decăderii sale în haos („moarte”), fiecare nouă modificare normativă sau schimbare de optică jurisprudențială ar trebui să contribuie la înlăturarea tensiunilor și conflictelor apărute la nivelul sistemului și la întărirea omogenității sale.

Dreptul nu este însă o finalitate în sine, ci un mijloc, rolul său fiind acela de a asigura un cadru de reguli în care să se poată dezvolta relațiile sociale, să se prevină și să se soluționeze conflictele, iar individual să prospere. Între drept și dinamica socială există o relație complexă și solidă de interdependență, care determină interferențe în dublu sens: evoluția socială poate conduce la transformări în sfera dreptului, după cum calitatea dreptului va afecta funcționarea societății. Tocmai de aceea, nivelul de entropie al dreptului se va reflecta invariabil, chiar dacă la diferite

„Dreptul trebuie să găsească
acea proporționalitate de aur, între minim
intervenționism, flexibilitate și corelarea cu nevoile
societății, pe de o parte, și organizarea societății,
proiecția binelui pe termen mediu și lung
și predictibilitate, pe de altă parte.”

intensități, în nivelul de dezordine socială, iar cât de „viu” este acesta va găsi o oglindă în societatea pe care o reglementează.

Pe această linie cauzală, adesea modificările operate în sfera (sistemului) dreptului vor izvorî din transformările apărute la nivelul societății care nu își mai găsesc un răspuns adecvat și care reclamă fie o nouă interpretare a normelor în cheie evolutivă, fie chiar modificări de ordin legislativ. În situația menționată relația de coordonare este dinspre societate spre drept, societatea fiind cea care determină reconfigurarea dreptului. Trebuie, totuși, avut în vedere că, pe lângă a stabili ceea ce este permis, rolul dreptului este și acela de a corija ori, din contră, de a descuraja anumite tendințe la nivelul societății, determinând ceea ce este interzis sau obligatoriu în scopul realizării dezideratelor anterior menționate, motiv pentru care nu poate transpune nediscriminatoriu toate tendințele de „evoluție” ale societății. De aceea, atunci când receptează transformările sociale la nivelul dreptului, interpretul normei sau legiuitorul trebuie să acționeze ca un decantor de rațio-

nalitate, încurajând, sprijinind sau consolidând acele noi realități care sunt obiectiv și rezonabil pozitive sau, din contră, sancționând, diminuând sau măcar descurajând pe cele care sunt negative. O asemenea exigență se impune mai cu seamă atunci când o anumită modificare de paradigmă ar bulversa fundamental fibra socială ori logica și ordinea intrinsecă a dreptului. Prin urmare, nu orice noutate ar trebui să fie luată automat drept bună, nici măcar atunci când pentru aceasta există, aparent, o puternică pledoarie de moment la nivelul societății, iar asta pentru că cei cărora le revine sarcina de a configura dreptul trebuie să aibă în vedere impactul pe care îl va produce orice modificare pe termen mediu și lung, având drept ghidaj scopul realizării binelui și al dreptății. În alte cazuri, relația de coordonare este în sens invers, dreptul fiind cel care determină reconfigurări centrifuge sau, după caz, centripete la nivelul societății. Din perspectiva entropiei și negentropiei, formele de influență sunt, poate, și mai complexe. Mai întâi, aproape invariabil, deficiențele proprii, structurale, ale dreptului se

vor transla spre deficiențe la nivelul societății, pentru că atunci când scheletul pe care societatea se dezvoltă este putred, instabil sau disfuncțional, nici aceasta nu poate fi fundamental diferită. Pe urmă, chiar dacă dreptul nu prezintă, în logica proprie, sincopa majore, atunci când este plasat în planul realității pe care ar trebui să o vizeze, uneori pare străin și rupt de aceasta, acționând mai degrabă ca un factor perturbator decât ca unul ce conduce la instalarea ordinii. Așa este, spre exemplu, atunci când dreptul devine atât de ermetic și complex încât ajunge de neînțeles pentru destinatarii normelor sau chiar pentru profesioniștii din domeniu sau când, decuplat fiind de la nevoile reale și actuale și prea inflexibil pentru a putea fi adaptat acestora, ajunge nu doar perimat, ci și un factor de frânare a evoluției sociale. Un al treilea exemplu este cel în care este dificil de identificat vreo trebuință socială la care aparent ar răspunde modificarea în planul dreptului, părănd, mai degrabă, expresia unor experimente judiciare sau un răspuns general, disproporțional, la ipoteze excepționale. În cel din urmă caz, există situații în care reformele sunt primite ca un corp străin în etosul comunității, fiind ignorate pur și simplu și rămânând concepțiuni normative născute moarte. Alteori, mai ales când sunt însoțite de sancțiuni energetice, determină reconfigurări forțate ale realității. Când se întâmplă așa, dacă soluția normativă contravine nevoilor reale ale societății, aceasta poate produce mutații structurale cu efect dirimant. Indiferent de perspectiva avută în vedere, pentru a-și menține funcția socială, ar trebui ca dreptul, prin schimbarea pe care o avansează, să conducă la o îmbunătățire a societății. Concepția asupra a ce presupune însă această îmbunătățire poate varia semnificativ. Dacă este însă să ne raportăm la legile fizicii și, mai precis, la entropie, pentru asigurarea perenității sociale și evitarea căderii în neant, schimbarea ar trebui să contribuie la consolidarea coerenței, organizării și structurii care definesc societatea, în contrapondere cu disoluția și dezorganizarea spre care aceasta tinde în mod natural. Cu alte cuvinte, din această perspectivă, dreptul este în mod veritabil „viu” doar atunci când conduce la o mai bună organizare a lumii, scăzând nivelul de entropie și evitând instalarea haosului, prin creșterea negentropiei. Consolidarea prin drept a ordinii și a coerenței lumii în care trăim nu trebuie însă confundată cu inflexibilitatea ori imobilitatea și cu atât mai puțin cu creșterea intervenționismului său. Din contră, un drept rigid, rupt de nevoile reale ale comunității și axat pe punitivitate, nu va face decât să sporească și să acutizeze tensiunile sociale latente, care se vor descătușa prin puternice răbufniri. Dovadă în acest sens stă faptul că, inevitabil, toate regimurile dictatoriale care au încercat să impună reguli distructive și prejudiciabile pentru destinatarii lor au determinat activarea anticorpurilor sociali și, în cele din urmă, prăbușirea sistemelor. În schimb, dreptul trebuie să găsească cea proporționalitate de aur între minim intervenționism, flexibilitate și corelarea cu nevoile societății, pe de o parte, și organizarea societății, proiecția binelui pe termen mediu și lung și predictibilitate, pe de altă parte.

Prin urmare, dreptul trebuie să rămână, în același timp, pertinent și relevant, dar și suficient de ancorat în ideea că realizarea funcțiilor sale (*continua în pag. 12*)

sociale depinde de menținerea atât a coerenței și ordinii intrinseci, cât și a coerenței și ordinii societății.

Totuși, cât de „viu” mai este dreptul? Tinde acesta mai degrabă spre consolidarea coerenței sale intrinseci și a ordinii lumii ori spre acutizarea dezorganizării proprii și a societății? Răspunsul la aceste întrebări este dificil de formulat. Ordinea juridică internațională și internă au reușit, în ultimul secol, nu doar să mențină pacea socială, dar și să contribuie la o dezvoltare pozitivă fără precedent a societății, lumea în care trăim astăzi fiind, măcar în spațiul european, indiscutabil mai bună decât cea din urmă cu un secol. Cu toate acestea, în ultimele decenii, cel puțin, dreptul, atât la noi cât și în alte părți, pare, pe alocuri, prins într-un iureș brownian. Oricât de îngăduitor ar fi observatorul, nu are cum să nu vadă că acesta trece printr-un proces de transformare fundamentală, care, cel puțin pentru moment, presupune o creștere a nivelului de dezorganizare, atât din perspectivă intrinsecă, cât și extrinsecă.

La nivelul sistemului de drept în sine, creșterea entropiei decurge din multiple cauzalități. Mai întâi, poate fi observată o tendință constantă spre relativizarea sau măcar spre reconfigurarea unor reguli și principii care păreau imuabile. Norme, instituții și principii, unele vechi de pe vremea romanilor, își pierd treptat conturul ori chiar esența, cu consecința fragilizării logicii interne a sistemului. De la filiație la proprietate și de la sistem juridic la chiar ideea de adevăr, aproape totul pare a fi deschis dezbaterii. Bunăoară, vorbim astăzi de părinți biologici „legali” care nu au nicio legătură biologică ori genetică cu copiii lor, de proprietate „digitală”, de reglementare a unor instanțe în care roboții iau locul judecătorilor umani, dar și despre un adevăr subiectivizat și decuplat de la realitate obiectivă, dar care ar trebui, totuși, valorificat juridic. De altfel, până și paradigma fundamentală conform căreia omul este în centrul dreptului își pierde azi din importanță, existând o pledoarie tot mai puternică în sensul recunoașterii personalității

juridice pentru inteligența artificială și decuplarea acesteia completă de voința umană. Pe urmă, pot fi remarcate tot mai dese tensiuni intra-sistem cauzate de lipsa unei viziuni unitare asupra elementelor sale definitorii. Spre exemplu, unele modificări tind spre creșterea gradului de liberalizare și flexibilitate, reducând amplitudinea a ceea ce este obligatoriu sau interzis, în timp ce altele, analoge, o iau într-o direcție diametral opusă. Uneori, schimbarea de optică intervine la scurte intervale de timp și cu privire la aceleași aspecte. Un exemplu în acest sens este evoluția sinusoidală a politicii în materie de pedepse penale, unde legiuitorul a trecut, în decurs de aproximativ un deceniu, de la pedepse ridicate pentru anumite infracțiuni, la reducerea semnificativă a acestora, pentru ca mai apoi să le majoreze din nou, pe alocuri chiar peste limita inițială. Un alt exemplu este cel referitor la normele procesual civile, care au urmat un traseu relativ similar, trecându-se de la o flexibilitate extremă sub vechea lege de procedură la o viziune mult mai strictă prin noul Cod de procedură civilă, urmată de o relaxare treptată a acestei viziuni. Exemplele nu se opresc însă aici, putând fi regăsite în marea majoritatea a domeniilor. Observabilă este și calitatea tot mai discutabilă a reglementărilor, deficiență care pare să fi contaminat întreaga structură normativă și care se reflectă la multiple niveluri, de la terminologia juridică improprie și până la necorelări de norme sau structuri inadecvate ale actelor normative. În fine, la toate acestea se adaugă hemoragia legislativă de nestăvilit, așa cum îi spunea profesorul Ion Deleanu, materializată în hiperreglementarea oricărui aspect al vieții și în modificarea continuă a normelor deja adoptate. Astăzi, normele comune, generale cedează cu viteză locul „normelor speciale”, care reglementează în detaliu toate manifestările realității, norme speciale care sunt modificate, nu de puține ori fundamental, cu o recurență ce pare străină de previzibilitatea și stabilitatea de care ar trebui să se bucure un sistem de drept. Rămânând doar la nivelul legislației primare, în

anul 2024 s-a adoptat în medie o lege pe zi și o ordonanță de urgență odată la 2.5 zile. La finalul anului 2024 erau în vigoare 8.524 de legi, 1.138 de ordonanțe simple și 2.841 de ordonanțe de urgență. La normele interne se adaugă numărul tot mai mare de acte normative europene, Uniunea Europeană părând la rândul său prinsă de această febră a reglementării.

Nici legătura dreptului cu societatea nu pare străină de căderea în dezordine. Deși sistemul de drept a reușit în ultimele decenii să mențină un climat de stabilitate socială și să asigure cadrul necesar pentru dezvoltarea societății și a individului pe toate planurile, un sentiment tot mai acut de insatisfacție pare a emerge.

Până la urmă,
viața a apărut
tot din haos și, poate,
pentru a fi „mai viu”,
dreptul trebuie
mai întâi să treacă
prin haosul conceptual
și structural.
De altfel, atâta timp
cât mai este loc
pentru haos,
înseamnă că
mai este loc
și pentru viață.

Originile acestui sentiment sunt complexe și variate, însă între acestea se numără și o anumită decuplare a dreptului de la realitatea relevantă și de la veritabilele trebuințe ale societății, acesta părând mai degrabă preocupat

de aspecte exotice ori periferice, decât de ceea ce ar fi în mod obiectiv necesar, fapt ce acutizează unele tensiuni sociale, dovada în acest sens fiind tot mai dese reacții publice la anumite modificări legislative sau la lipsa acestora. Mai mult, în ciuda accentuatei dinamici legislative, dreptul este adesea cu un pas în urma realității chiar și acolo unde a intervenit, tendință accentuată și de „specializarea” excesivă a normelor, care împiedică aplicarea lor la ipotezele nou apărute. Pe urmă, inflația normativă ridicată reduce semnificativ și gradul de previzibilitate a dreptului, ceea ce afectează complianța voluntară a subiecților de drept cu legea. La toate acestea se adaugă faptul că, lipsind o macro-viziune, dreptul preia, uneori fără nicio cenzură din perspectiva utilității și nevoii reale și pertinente, unele modificări periferice ori de moment prin care trece societatea, dându-le o relevanță juridică exagerată, chiar dacă astfel perturbă fundamentele sistemului ori deschide calea unor reconfigurări sociale cu efect nedeterminabil. Toate acestea pun sub semnul întrebării capacitatea dreptului de a acționa ca un veritabil vector de reglare a mecanismelor sociale și de a aduce ori menține stabilitatea la nivelul societății, prin oferirea de răspunsuri adecvate la problemele cu care se confruntă.

Privit strict prin aceste filtre, dreptul pare a fi în plin proces de dezorganizare. Totuși, este foarte posibil ca procesul să conducă, în cele din urmă, la o reasezare a dreptului pe fundamente mult mai solide, iar actualitatea să fie o simplă perioadă de tranzit. S-ar putea să fim contemporani cu explozia unei supernove din care se vor plămădi alți sori și alte planete. Până la urmă, viața a apărut tot din haos și, poate, pentru a fi „mai viu”, dreptul trebuie mai întâi să treacă prin haosul conceptual și structural.

De altfel, atâta timp cât mai este loc pentru haos, înseamnă că mai este loc și pentru viață, căci până și universul va înceta să mai existe abia când haosul nu se va mai putea extinde.